

TUSSEN GOED & KWAAD

“Bij U is vergeving” (Ps 130,4)

Schuld en vergeving in het Oude Testament

Bénédicte LEMMELIJN

Een moeilijke vraag

Schrijven over een thema in het Oude Testament is altijd een beetje moeilijk, omdat het lijkt alsof deze onderneming ervan uitgaat dat het ‘Oude Testament’ één boek is. En dat is het niet. Het is de neerslag van cultureel en theologisch gedachtegoed uit diverse perioden. Bovendien is het door verscheidene auteurs over verschillende eeuwen heen neergeschreven in een verzameling boeken die herhaaldelijk werden bewerkt. Nadien zijn ze in verschillende tekstversies overgeleverd. Dat betekent dat ook het thema van het kwaad op verschillende, soms zelfs tegenovergestelde manieren aan bod komt. Hét oudtestamentische spreken over schuld en vergeving is moeilijk te omlijnen of eenduidig te beschrijven. De Bijbel is geen receptenboek dat pasklare antwoorden biedt op alle mogelijke actuele vragen. Wel gaat het om literatuur die weergeeft op welke manier mensen nagedacht hebben over hun leven, over hun relatie onderling, over hun relatie tot God en over de wijze waarop ze het leven in gelovig vertrouwen kunnen vormgeven. Precies tegen die achtergrond denkt het Oude Testament ook na over de diepmenselijke ervaring van schuld en vergeving.

Een vals dilemma

Vóór elk spreken over schuld en vergeving moet een gangbaar misverstand ontkracht worden. Het betreft de visie die het Oude Testament verkeerdelijk contrasteert met het verder ontwikkelde Nieuwe Testament. Vanuit deze optiek zou in het Oude Testament een strenge, soms zelfs gewelddadige God als rechtvaardige rechter naar voor treden, terwijl het Nieuwe Testament van een liefdevolle, vergevingsgezinde God als Vader zou spreken. Zowel het contrast- als het evolutiemodel dat achter dit soort denken schuilgaat, neemt het Oude Testament als eerste deel van onze christelijke Bijbel niet ernstig. Immers, het Oude Testament heeft in zichzelf een grote waarde als gelovig levensboek en niet enkel als ‘voorloper’ van het Nieuwe. Het is zeker zo dat er teksten in het Oude Testament staan die inderdaad vreemd kunnen overkomen voor hedendaagse lezers. Maar tegelijk tref je er talloze teksten aan die getuigen overeen liefdevolle God die overigens ook al in het Oude Testament met een ‘vader’ en zelfs met een ‘moeder’ vergeleken wordt.

Vergelding of vergeving?

Wanneer we dan concreet de thematiek van schuld en vergeving in dat oude levensboek bekijken, zijn er een aantal aandachtspunten het vermelden waard. Net als wij, ziet het Oude Testament natuurlijk allerlei vormen van kwaad: sociaal-maatschappelijk en interpersoonlijk kwaad en daarmee gepaard ook collectieve en individuele schuld. Het antwoord daarop kan vergelding zijn, via de zogenaamde *lex talionis*: oog om oog, tand om tand (Ex 21, 23-25; Lv 24,19-20 en Dt 19,21), die eveneens individueel of collectief kan zijn. Toch getuigt het Oude Testament evenzeer van een ander antwoord dat de wet van de vergelding doorbreekt: het verlangen naar verzoening en de hunker naar vergeving. In verhalen als dat van Jozef die zijn broers begripvol tegemoet treedt (Gn 50,15-21), van Salomo die toenadering tot zijn opstandige zoon Absalom zoekt (2 S 14) of van David die God om vergeving vraagt na zijn misstap met Batsjeba (2 S 11-12), zien we dat de logica van de vergelding en straf plaatsmaakt voor de grootmoedigheid van de kans op een nieuw begin. Overigens is het voorbeeld van God zelf hier niet vreemd aan: herhaaldelijk en voornamelijk in de profetische boeken wordt door middel van huwelijksmetaforen zijn trouw en vergevingsgezindheid ten aanzien van zijn wispelturig volk beklemtoond.

Alleen God vergeeft

Vanuit de bovengenoemde optiek die vergeving in de plaats van vergelding voorstaat, is er toch iets opmerkelijk: in verschillende verhalen waarin vergelding de ‘logische’ consequentie zou zijn van gedrag dat voorheen gesteld werd, zien we dat mensen elkaar om vergeving vragen. Echter, de relatie die daarin aan de orde is, betreft steeds een ongelijke situatie van een ‘mindere’ ten aanzien van een ‘meerdere’. De persoon die om mildheid en genade verzocht wordt, is een koning of een profeet (zie bvb. Gn 50; Ex 10; 1 S 15; 25). Blijkbaar kende men in het Oude Israël de gewoonte zich tot belangrijke personen te richten met een bede om genade, om zo het verwachte onheil van straf of wraak te vermijden. Nog opvallender is evenwel dat de notoire personen aan wie verzoening gevraagd wordt, nooit rechtstreeks antwoorden dat zij inderdaad vergeving schenken. Zelfs Jozef die vaak als prototype van de vergevingschenkende oudtestamentische mens beschouwd wordt, vergeeft niet zelf. Wat hij wel doet, is de angst van zijn broers wegnemen door zichzelf te relativiseren (Gn 50,19) en zowel het vergelden als het vergeven alleen aan God over te laten. Het Oude Testament lijkt doordeesemd van de idee dat alleen God zelf zonde kan vergeven. Hiermee raken we overigens een idee die ook in het Nieuwe Testament door de schriftgeleerden beklemtoond wordt (cf. Mc 2,7; Lc 5,21; 7,49; Mt 9,3). Ook Jezus die wel zelf zonden vergeeft, benadrukt enerzijds dat hij daarin als voorspreker optreedt (Lc 23,34) en anderzijds dat zijn bevoegdheid om zonden te vergeven alleen voortkomt uit het feit dat hij God vertegenwoordigt (Mc 2,10). De oudtestamentische mens vergeeft niet zelf, maar hij/zij kan wel afzien van de wet van vergelding, precies door zowel vergelding als vergeving aan God over te laten en daardoor het kwaad niet met kwaad, maar met goed te beantwoorden. Feitelijk gesproken leunt deze levenshouding zeer dicht aan bij wat later de ‘christelijke’ vergeving genoemd is.

Gelijk ook wij vergeven aan onze schuldenaren

Toch is het oudtestamentische denken over vergeving niet helemaal eenduidig. Het gedachtegoed en de neerslag ervan in het Oude Testament ontwikkelden zich in dialoog met hun ontstaanstijd. Een stap dichterbij wat later het christendom en het Nieuwe Testament is

gaan heten, staan bepaalde passages uit de oudtestamentische wijsheidsliteratuur en in het bijzonder het boek Wijsheid van Jezus Sirach. Dit boek lijkt niet alleen chronologisch (2de eeuw vòòr Christus) maar ook theologisch dichterbij de idee van ‘vergeving’ zoals die in het Nieuwe Testament uitgewerkt werd. Zo lezen we in Jezus Sirach 27,30 en 28,9 dat wrok en woede ‘afschuwelijk’ zijn. Nog meer opmerkelijk wordt vergevingsgezindheid, net als in het nieuwtestamentische Onze Vader, als de voorwaarde voor vergeving van de eigen tekorten beschreven: “Vergeef je naaste het onrecht dat hij deed, dan worden, als je bidt, ook jou je zonden vergeven. Hoe kan een mens die woede koestert tegen een ander bij de Heer om verzoening vragen? Hoe kan een mens die geen erbarmen heeft met een ander om vergeving voor zijn eigen zonden bidden?” (Sir 28,2-4). Daarbij wordt bovendien verwezen naar ‘de geboden’ die parallel vermeld zijn met ‘het verbond met de Allerhoogste’. Met deze laatste formulering bedoelt Sirach ook elders in zijn boek het hele Oude Testament. Men kan dus zeggen dat Sirach zich enerzijds uitdrukkelijk in de traditie van het Oude Testament plaatst, maar dat hij anderzijds ook duidelijk iets ‘nieuw’ op de voorgrond plaatst dat overigens nadien ook in Jezus’ prediking zijn echo gevonden heeft. Voor Sirach bezorgen niet de cultus, offers, rituelen of geschenken een mens ‘automatisch’ de goddelijke vergeving, wel het feit dat de mens zelf in zijn eigen intermenselijke relaties ‘zo lief is als God’. Correct moreel gedrag ten opzichte van de medemens enerzijds en oprecht gebed ten aanzien van God anderzijds – twee persoonlijke relaties dus – zijn beiden én samen de voorwaarden tot vergeving van zonden. Met die beide polen plaatst Sirach zich in het verlengde van hét oudtestamentische ‘hoogste gebod’ dat de liefde tot God en de liefde tot de naaste evenwaardig aan elkaar stelt. Tegelijkertijd legt hij de stapstenen die geleid hebben tot een gebed als het nieuwtestamentische Onze Vader.

Twee einders van één brug naar God

Het moge duidelijk zijn dat een goed begrip van het oudtestamentische denken over schuld en vergeving in zijn eigen ontwikkeling een absolute voorwaarde is voor een juist verstaan van het Nieuwe Testament. Zowel denkkaders als taalgebruik zijn ontleend aan het Oude Testament. Meer nog, het Oude Testament vormt tegelijkertijd het uitgangspunt van én de eerste toegang tot het Nieuwe Testament. Daarom zien we vanzelfsprekend overeenkomsten: de klemtoon op de goddelijke oorsprong van vergeving en de kritiek op een puur formalistische offercultus en -cultus zijn in beiden sterk benadrukt. Het eigene van het Nieuwe Testament daarentegen bestaat in de nadruk op Jezus’ persoon en in de verdere uitwerking van intermenselijk vergeven als een deelachtig worden aan de liefde en de vergeving van God.

Bronnen:

AUSLOOS, H. & LEMMELIJN, B., *De bijbel: een (g)oude(n) gids. Bijbelse antwoorden op menselijke vragen*, Leuven – Voorburg: Acco, 2005; ²2006; ³2009.

BEENTJES, P., *De wijsheid van Jezus Sirach. Een vergeten joods geschrift*, Budel: Uitgeverij Damon, 2006, pp. 132-135.

FISCHER, G. & BACKHAUS, K., *Sühne und Versöhnung. Perspektiven des Alten und Neuen Testaments* (Die Neue Echter Bibel – Themen, 7), Würzburg: Echter, 2000.

HOUTMAN, C., *‘Wie kan zonden vergeven dan God alleen?’ Over menselijke vergeving in het Oude Testament*, in C. HOUTMAN et al. (red.), *Ruimte voor vergeving* (Kamper Studies), Kampen: Kok, 1998, pp. 31-44.

LEMMELIJN, B., *‘Het begin van de wijsheid is ontzag voor de Heer’ (Sir 1,14): Levenswijsheid als levenswijze*, in H. AUSLOOS & B. LEMMELIJN (red.), *Bijbelse Wijsheid aan het woord*, Leuven – Voorburg: Acco, 2007, pp. 121-161.